

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ
ХРАБЪР”
ФАКУЛТЕТ „МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И
АДМИНИСТРАЦИЯ”
КАТЕДРА „АДМИНИСТРАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ”**

ЛАУРА КУРЫМБАЕВНА БОКЕНЧИНА

**УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНАТА СФЕРА В
СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА РЕПУБЛИКА КАЗАХСТАН**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
Професионално направление 3.7. “Администрация и управление”
Докторска програма “Икономика и управление”

**Варна,
2018**

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ
ХРАБЪР”
ФАКУЛТЕТ „МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И
АДМИНИСТРАЦИЯ”
КАТЕДРА „АДМИНИСТРАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ”**

ЛАУРА КУРЫМБАЕВНА БОКЕНЧИНА

**УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНАТА СФЕРА В
СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА РЕПУБЛИКА КАЗАХСТАН**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
Професионално направление 3.7. “Администрация и управление”
Докторска програма “Икономика и управление”

Научни ръководители:
Доц. д-р Мария Великова
Доц. д-р Снежанка Овчарова

Рецензенти:
Проф. д-р Цветка Стоенчева
Доц. Д-р Кремена Андонова

Варна, 2018

Дисертационният труд, с обем от 195 страници, се състои от увод, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература и приложения. Основният текст включва 15 таблици и 18 фигури. Съдържанието на всяка от главите е разпределено в отделни параграфи, като в края на всяка глава са направени конкретни изводи.

Списъкът с използвана литература наброява 141 заглавия – от национални автори–60, чуждестранни–63 и интернет-източници –18.

Дисертационният труд е обсъден в катедра „Администрация, управление и политически науки” на факултет „Международна икономика и администрация” на ВСУ „Черноризец Храбър”.

Авторът на докторската дисертация се обучава на самостоятелна подготовка в катедра „Администрация, управление и политически науки”.

Материалите са на разположение на интересуващите се в канцеларията на катедра “Администрация, управление и политически науки” към Варненския свободен университет “Черноризец Храбър”.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Въведение

Трансформациите, свързани с прехода към пазарни отношения, доведоха до рязък спад в качеството на живот на селското население. След възстановяване на икономиката и икономическия растеж, който последва от 2002 г. насам, социалната сфера на селото се развива само в отделни области и в пълна степен все още не е възстановена. Положителните тенденции в материално-техническата база на социалната сфера в селските райони са постигнати чрез механизма на бюджетно финансиране и бяха осъществявани в рамките на решаването на краткосрочни проблеми, от гледна точка на изострянето им: основни ремонти, аварийни условия и др.

В същото време социалната сфера на градската икономика, до известна степен, се виждат резултати от икономическия растеж, при което големите системообразуващи корпорации вземат участие във възстановяването на тази сфера, най-вече в статуса на градоизграждащата кампания в рамките на социалната отговорност на бизнеса и регионалните споразумения.

2. Актуалност и значимост на изследваната тема

Липсата в селските райони на големи компании и ограниченото традиционно бюджетно финансиране водят до ограничени финансови ресурси (в сравнение с необходимите) и до изключително бавно усвояване на резултатите от научно-техническия прогрес, най-вече в образованието, здравеопазването, културата и спорта. В тази връзка, равнището на образование в селските райони не позволява на младите хора да формират своята конкурентоспособност в съответствие с изискванията, които им се налагат от пазара на труда и които са необходими за усвояване на нови технологии за управление в селскостопанския сектор, включително във връзка с необходимостта от преминаване към устойчиво развитие. Проблемът с лошото качество на социалните услуги засяга 45% от населението на Казахстан, което живее и работи в селските райони.

3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан.

Предметът на изследването са набор от теоретични, методологически и практически въпроси за подобряване на механизма за устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан.

4. Изследователски проблем

Социално-икономическото равнище на териториите се понижава постепенно. Увеличава се потокът на младежите от селскостопанските райони към големите градове, разрушава се социалната инфраструктура, влошава се екологичната ситуация и демографската обстановка. Наблюдава се понижаване на заплатите при селскостопанските работници в сравнение с тези в други отрасли. За повишаване жизненото равнище на селското население, е необходимо подобряване на битовите и социално-икономическите условия в селските местности.

Социалната сфера в селските райони има да разрешава проблеми свързани с равнището и качеството на живот, необходимостта от осигуряване на благоприятна социална среда на обитаване, преди всичко, в системата на образованието и здравеопазването, професионалната подготовка, а също и във възможността за включване в трудовия потенциал на обществото.

Степен на познаване на проблема. Теоретичните и методически въпроси на развитието на социалната сфера са разкрити в изследванията на чужди автори, като: Н. Римашевска, В. Рутгайзер, Ж. Тощенко, В. Пацирковски и казахстанските учени: У. Баймуратов, Т. Смирнова, У. Шеденов, М.К. Кенжегузин и др. Въпросите на социално-икономическото развитие на селото и социалната инфраструктура са разгледани от Заславска Т., Ривкина Р., Кабдулина Г., Хлистун М., Абуов Н., Тунгимбекова А. и др.

Развитието на социалната сфера в селските райони и повишаване равнището и качеството на живота са предмет в изследванията на Огарков А.П., Игнатов В.Г., Песоцка Е.В., Рутгайзер В.М., Ривкина Р.В., Кенжегузин М.Б., Баймуратов У.Б., Искаков Н.А. и редица други учени.

Заедно с това, проблемите на развитието на социалната сфера в селските райони за повишаване равнището и качеството на живот на селското население, изискват по-нататъшна научна разработка. В частност, това се отнася до: необходимостта от комплексен анализ на състоянието на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан; проследяване на тенденциите и очертаване на перспективите за развитие на нейните отрасли; оценяване на влиянието ѝ върху живота и дейността на селското население и ефективността на селскостопанското производство; обосноваване на подходите при формирането на устойчиво развитие в социалната сфера на селските райони.

5. Авторова теза

Развитието на социалната сфера в селските райони трябва да се основава на базата на усъвършенстван механизъм за устойчиво развитие, чрез съвместните усилия на държавата, частния сектор и обществени организации. Необходимо е да се отчитат комплексно социално-икономическите особености на селските райони и тяхната инфраструктура, жизненото равнище на населението, финансовите показатели, екологичната обстановка и природно-климатичните условия.

6. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта, поставена в дисертационния труд е да се предложат възможности за усъвършенстване на механизма за устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан. На тази основа да се открият стратегически направления за модернизация, насочени към развитие на селските територии в страната, включително за осигуряване на селското население с обществени блага и развитието на гражданското общество.

В съответствие с целта на изследването се решават следните **задачи**:

1) Да се разкрие съотношението между базови понятия, свързани с развитието на социалната сфера в селските райони в контекста на тяхната устойчивост.

2) Да се открият принципи и механизми за развитие на социалната сфера в селските райони и да се систематизират

подходящи методи за постигане на устойчивост на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан.

3) Да се анализират регионалните различия в развитието на социалната сфера в големите райони на Република Казахстан и да се изведат подходи и инструменти за реализиране на икономическия потенциал на селските райони.

4) Да се направят предложения за усъвършенстване на механизма за устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан и да се разкрият фактори за постигане на устойчивост с оглед по-нататъшното развитие на социалната сфера в селските райони на Карагандинска област.

5) Да се предложат насоки за усъвършенстване на планирането и управлението на селските райони в Република Казахстан.

7. Методология на изследването

Теоретична и методологична база на изследването представляват фундаменталните положения от теорията за повишаване икономическите потребности и качеството на живот на индивида, теорията за многофункционалност на селското стопанство, теорията за устойчивото развитие, теорията за социалната сфера и ролята ѝ при задоволяването на потребностите.

Спецификата на избраната тема предопределя използването на принципите на системния анализ. За оценяване нивото на социално-икономическо развитие на селските райони са използвани методите за оценка на динамиката и структурата на основните статистически показатели, принципа за единството на качествените и количествени показатели, характеризиращи състоянието на сферата.

В разработката са използвани данни на Комитета по статистика към Министерството на националната икономика на Република Казахстан, справочни и нормативни материали, отчетни документи.

8. Ограничения от гледна точка на проблемни параметри в дисертационния труд: От гледна точка на проблемните параметри, в дисертационния труд не се разглеждат следните предметни направления:

- икономическата ефективност на управлението на селското стопанство в Република Казахстан;
- механизми за привличане на обществото в решаването на проблемите на устойчивото развитие на селските райони с цел повишаването на гражданското самосъзнание и развитие институцията на селското семейство;
- вътрешностопанския контрол и одит на дейността на селските райони в страната.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структура на дисертационния труд – увод, три глави, заключение, с общ обем от 195 страници. Основният текст съдържа 15 таблици и 18 фигури. Списъкът на използваната литература наброява 141 заглавия – от казахстански автори - 60, чужди - 63 и интернет-източници - 18.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА

Устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони – концептуална рамка

1.1. Същностни характеристики на социалната сфера в селските райони – теоретични дискусии и терминология

1.2. Принципи на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони и възможни механизми за тяхната реализация

1.3. Световният опит в механизма за повишаване устойчивостта на социалната сфера в селските райони

ВТОРА ГЛАВА

Тенденции и проблеми на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан

2.1. Регионални профили и динамика на социално-икономическата диференциация на селските райони в Република Казахстан

2.2. Потенциали и проблеми на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан

2.3. Проблеми на устойчивото развитие на селските райони в Република Казахстан в контекста на тяхната диференциация на ниво социално-икономическо развитие

ТРЕТА ГЛАВА

Възможности за усъвършенстване механизмите за устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан

3.1. Подходи и инструменти за развитието на икономическия потенциал на селските райони

3.2. Механизъм за реализация на основните насоки за диверсификация на устойчивото развитие в социалната сфера на селските райони

3.3. Стратегически направления за модернизация на управлението на процесите на устойчиво развитие в социалната сфера на селските райони

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

Декларация за оригиналност

КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В първа глава е представена концептуална рамка за устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони. На фона на теоретичната дискусия в тази област са разкрити същностни характеристики и принципите на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони, както и възможни механизми за тяхната реализация. Проследени са тенденции във функционирането на механизма на повишаване устойчивостта на социалната сфера в селските райони в международен аспект.

В параграф 1.1. са разкрити същностни характеристики на социалната сфера в селските райони. Проследени са теоретични дискусии и е изяснен понятийния апарат. Разграничени са ключови понятия като „социалната сфера”- „социална инфраструктура”-

„сфера на услугите”- „селски територии”, които са разгледани в тяхната взаимна връзка и обусловеност.

Независимо от ясения и общопризнат обхват на елементите на социалната сфера, понятието „социална сфера” досега се явява предмет на дискусия относно икономическото си съдържание и ролята в процеса на възпроизводство на национални продукт и националното богатство на страната. В съвременната икономическа литература се използват различни методологични подходи при разглеждане същността и съдържанието на понятието „социалната сфера”.

Много специалисти и учени отъждествяват категориите „социална инфраструктура”, „непроизводствена сфера”, „сфера на услугите” и „социална сфера”. Редица автори включват към понятието „социална сфера”, такива форми на дейност, като материално-техническо снабдяване, държавно и стопанско управление и други.

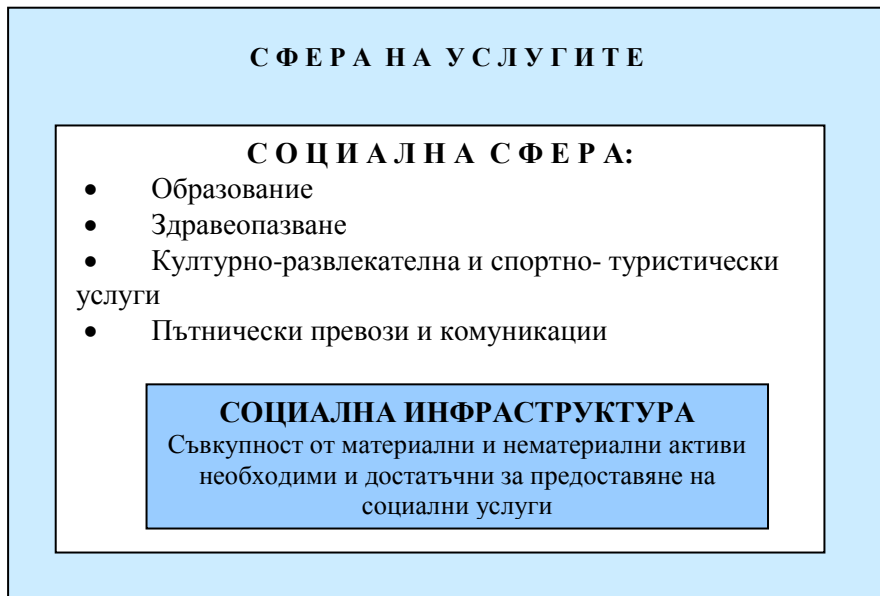
Виждането на докторанта е, че социалната сфера се състои от съвкупност от отрасли, създаващи различен продукт предимно в материалната и нематериална форма, който в крайна сметка задоволява потребности на личността: образование, здравеопазване, култура и спорт, пътнически превоз и комуникации.

По мнение на автора, основните функции на социалната сфера са: *осигуряване* на устойчиво обществено развитие и реализация на социалната мисия, в това число, организиране на услуги, непосредствено удовлетворяващи потребностите на населението; *участие* във възпроизводството на трудовия потенциал на обществото, в съответствие с изискванията на научно-техническия прогрес; *създаване* на предпоставки за рационално използване на свободното време, т.е. за удовлетворяване на духовните потребности, повишаване на културата, самообразованието, запазването и поддържането на здравето.

Според докторанта, *социалната инфраструктура* се схваща като съвкупност от материални и нематериални активи на отраслите, дейността на които е свързана с удовлетворяване потребностите на личността: образование, здравеопазване и

социална осигуреност, културно-развлекателни и спортно-туристически услуги, пътнически транспорт и комуникации.

По-долу е представена система от изходни представи и съотношение на понятията „сфера на услугите – социална сфера – социална инфраструктура” (виж: **фиг. 1.1.**).

Фигура1.1. Съотношение на понятията сфера на услугите – социална сфера – социална инфраструктура”. *Източник: изготвено от автора.*

Социалната сфера в селските райони, в методологичен план, изхожда от понятието „селски територии”, които представляват сами по себе си съвкупност от населени места и прилежащите им земища.

Терминът *територия* [латин. *territorium*] обхваща пространство със земи, ограничени в рамките на определени граници, предели. В малкия енциклопедичен речник на Брокхауз и Ефрон, територията, от политическа гледна точка, представлява земя, принадлежаща на определено държавно обединение.

Определението *селска територия* се разглежда от автора, като пространствена база за социалната сфера на селския сектор от икономиката, който по силата на особеностите си в производствената дейност, разполага социалната сфера на отделни територии, с различна плътност на селското и горското стопанство, а също и с различна степен на развитие на агропромишленото производство, търговия и сфера на услугите.

Според автора, *селската територия* е пространствен ресурс на аграрния сектор и част от народностопанския комплекс на страната, включващ в себе си съвкупност от икономическото пространство на аграрния сектор, характеризиращ се с общи признаци (природни, икономически, социални).

Развитието на икономическото пространство на селската територия представлява общостопанска задача. Доколкото стопанската дейност на аграрния сектор от икономиката е пространствено разсредоточена, селските територии представляват неин съществен жизнеосигуряващ елемент, защото доставят на населението в страната продоволствие, работна ръка, образователни и здравеопазващи услуги и други услуги от социалната сфера.

Мнението на докторанта е, че понятието „*селска територия*”, трябва да се разбира, като определена територия, населението на която се занимава основно със селскостопанска дейност, различаващ се по редица признаци, притежаващи определена цялост и взаимосвързаност на елементите.

Регионалните разлики се проявяват на ниво икономическо развитие, специализация, природно-климатични условия, традиции и социален състав на населението.

Съществуват различни възгледи за определение на понятието „социална сфера на селото”. Социалната сфера е подсистема на обществото, изискваща специфична форма на организация на производството, труда и държавна подкрепа.

Като следващ момент може да се отбележи, че социалната сфера представлява символ на общата система на селскостопанското производство, а също и от социално-икономическото развитие на държавата, и усъвършенстването на

която сфера, ще доведе до мащабно повишаване благополучието в страната.

Докторантът, в основни линии, е съгласен с по-горе изброените мнения, но трябва да се разшири понятието социална сфера на селото. *Под социална сфера на селото трябва да се разбира дела от стопанския комплекс, свързан със селскостопанските видове дейности, които не само произвежда услуги, задоволяващи потребностите на населението, а и формира управление на развитието на механизма на начин на живот и в крайна сметка структурира модел на бъдещите жизнеспособни субекти и форми на социума.* Необходимо е да се разглеждат такива форми като конкурентоспособност на селския жител, неговата интеграция в социалното пространство на страната и други.

За социалната сфера, намираща се на разположение на работниците от селските райони е характерно ниско качество и обезпеченост с непромишлени фондове, а също и обслужващи предприятия, относително нисък материален, трудов и технически потенциал. Това определя относително ниска образованост и конкурентоспособност на селските жители в сравнение с работниците заети с други видове дейност, които получават услуги в социалната сфера в градовете на различно ниво.

Следователно, *селската социална сфера* представлява част от обществено-икономическия комплекс, обусловена от особеностите на селскостопанското производство и организационно-икономическия модел на нейното формиране и функциониране.

Съгласно изследванията на докторанта, към елементите от социалната структура в селските територии се предлага отнасянето на следните отрасли: образование, здравеопазване; култура и изкуство; жилищно-комунално стопанство; обществен транспорт и средства за комуникация; битово обслужване; физкултура и спорт.

В параграф 1.2. са изведени принципи на устойчивото развитие в социалната сфера на селските райони и са разгледани възможни механизми за тяхната реализация. Систематизирани са фактори на устойчивост в социалната сфера на селските райони.

Устойчивото развитие включва оптимално управляемо развитие, основано на най-високите постижения на съвременната

наука, устойчива биосфера, насочени към опазването и усъвършенстването на човека.

Принципите на устойчивото развитие в селските райони на съвременния етап от развитието на казахстанската икономика, могат да се определят по следния начин:

1) Системна визия за отрасловата и териториална структура на икономиката в средно- и дългосрочна перспектива;

2) Ресурсоопазване (енерго-, материално-, фондо-, и трудоемкост) и интензификация при използване на ресурсите (производителност на труда) въз основа на внедряването на иновационни технологии;

3) Повишаване степента на преработка на местни суровини: вертикална и хоризонтална диверсификация на продукцията;

4) Изравняване равнищата на осигуреност и достъп до услуги от социалната сфера на жителите от града и селото;

5) Опазване на биоразнообразието и понижаване равнището на замърсяване на околната среда.

За *реализиране принципите на устойчивото развитие* са необходими следните *механизми*: пазарни, финансови, икономически. Пазарните механизми за развитието на селските райони са: кредитиране, развитие на лизингови механизми при придобиване на оборудване, аутсорсинг в стопанската дейност и др.

Към финансовите механизми се отнасят данъчното облагане, финансиране на обекти от инфраструктурата, бюджетно финансиране на екологични програми и др. Икономическите механизми представляват данъчно стимулиране на определени форми на стопанска дейност, екологични иновационни технологии и т.н.

Тези механизми, по мнение на докторанта, *осигуряват устойчиво развитие на селските райони* в общоприетия смисъл, което е възможно при следните условия:

- Изравняване възможността и достъпа до услуги от социалната сфера, включително и на базата на развитие на информационно-комуникационните технологии.

- Разработване и внедряване на програми за подобряване екологичната обстановка и опазване на биологичните ресурси на селската местност.

- Преход на икономиката към иновационно-индустриални основи на развитие, което предполага използване на прогресивни технологии при употребата на природните ресурси (земя, вода, животински и растителен свят), съвременни форми на икономическо управление в средните и едри стопанства, обединени в производствени и потребителски кооперации, използване на аутсорсинга в стопанската дейност за прехвърляне неизгодните търговски операции за изпълнение от други стопански субекти, удължаване вертикалните вериги в рамките на кооперациите и хоризонтална диверсификация на продукцията и др.

В рамките на осигуряване устойчиво развитие в селските райони, социалната система има особено значение. Доколкото социалната система и съответната ѝ социална инфраструктура в селските райони са предмет на изследване от докторанта, е необходимо да се разгледа въпроса за нейната устойчивост (виж: **фиг.1.2.**)

Безспорно, икономическото развитие на селските райони представлява основна предпоставка за развитието тяхната социална сфера. От друга страна, равнището на услугите в социалната сфера на селските райони, представлява най-важното условие за формирането на човешките ресурси и привлекателността на селските населени места, като места за постоянно местожителство.

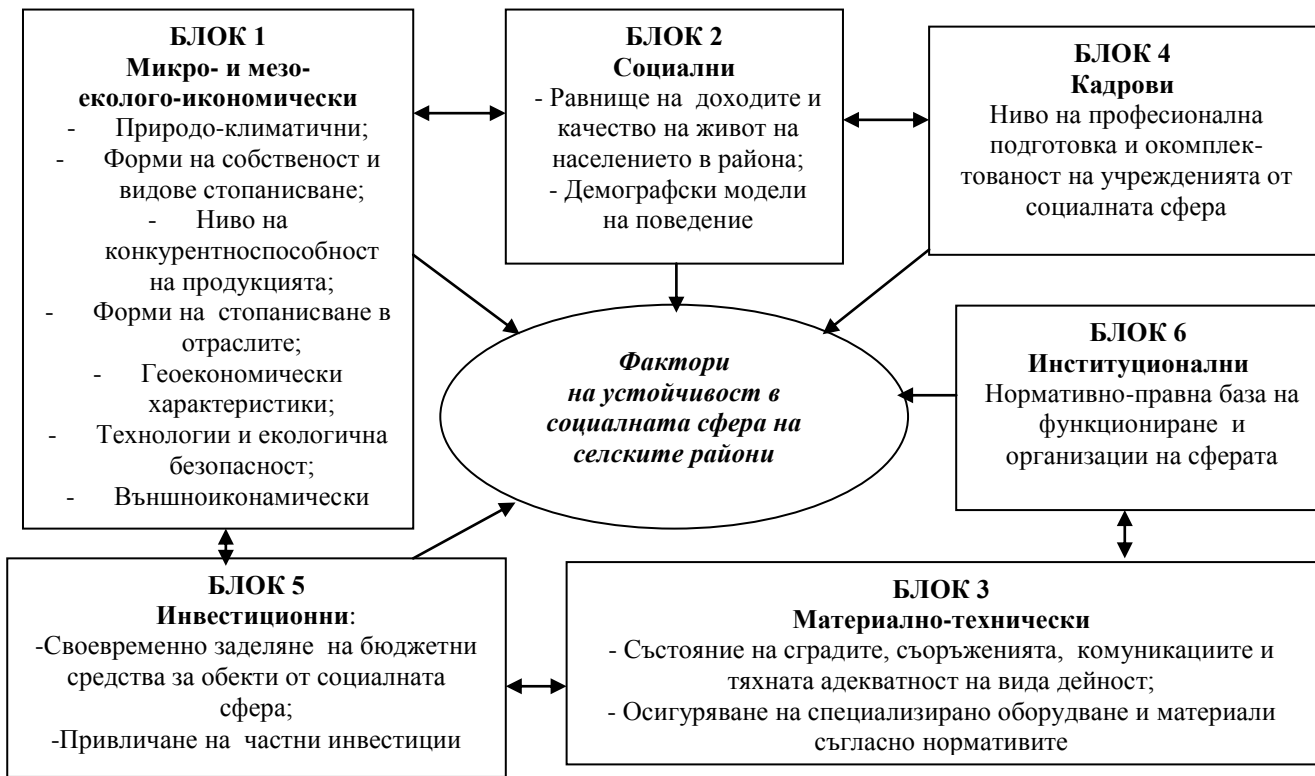
Върху устойчивото развитие на социалната сфера в селото и повишаване качеството на услугите ѝ, според автора, влияние оказват: макро-, мезо-, микроикономическите; екологичните; материално-техническите; социалните; инвестиционните; институционалните фактори (виж: **фиг.1.3.**).

Тези фактори могат да ограничат развитието на социалната сфера, но могат и да осигурят положителна динамика на нейните услуги.

Фигура 12. Устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони

Източник: съставено от автора

Фигура 1.3. Фактори на устойчивостта в социалната сфера на селските райони.

Източник: съставено от автора.

В параграф 1.3 са анализирани постижения и проблеми в страни, които имат опит при внедряване на механизми за повишаване устойчивостта на социалната сфера в селските райони, а именно: Южна Корея, Дания, САЩ, Канада, Филипини, Чехия, Унгария, Полша, Словакия, България.

Анализирането на този опит дава основание на докторанта да направи следните обобщения:

Значима роля в международната практика, за материална и финансова помощ на социалната сфера в селските райони, се отдава на местните ефективни инициативи, които трябва да стъпят на местния потенциал. Освен държавна подкрепа, жителите на селските райони, трябва да се самоорганизират при решаването на редица социални проблеми, поради това, че системната държавна помощ води до зависимост и съответно по-сериозни проблеми.

Една от най-важните области е развитието на нови сфери на дейност в селските територии, а именно диверсификацията на селската икономика. Това се постига по пътя на развитие на занаятчийството, организиране производства за преработка на селскостопанска продукция и дарове от природата. В селските райони, където съществува излишък на работна ръка, е благоприятно развиването на производства несвързани със селското стопанство.

Тези механизми за повишаване устойчивостта на селскостопанските райони и тяхната социална сфера се използват в държавното регулиране на много страни с голям дял на заетите в аграрния сектор. Обобщаването на опита, позволява на докторанта да направи следния извод за основните механизми:

- Бюджетно финансиране на социалната сфера в селото;
- Самоорганизация на селските общини, развитие на кооперативната общност и взаимопомощ;
- Създаване на агентства за регионално развитие, в които да са представени държавния и частния сектор и да представляват самофинансиращи се организации с право на субсидии, заеми и субсидии от международни организации;
- Единно планиране на развитието в социално-икономическата област на селските местности и близките градове.

Обобщавайки теорията и практиката по реализиране на програмите и внедряване на механизмите за развитие на селските райони в Корея, САЩ, Канада, Филипините и страни от ЕС, се стига до извода, че съществуващата институционална среда в Република Казахстан не съответства напълно на целите и задачите на прехода към устойчиво развитие на селските райони. Институционалните фактори, осигуряващи механизъм за взаимодействие на различните институции и формиращи ефективността на функционирането им, могат да бъдат изменени бързо под влияние на основният участник – държавата. Това се отнася най-вече за законодателната обезпеченост, механизмът за което се основава на използването на програмно-целевия подход в управлението на развитието на селските райони.

ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ КЪМ ПЪРВА ГЛАВА:

1) Социалната сфера може да се окачестви като съвкупност от отрасли създаващи различен продукт, предимно в материална и нематериална форма, който осигурява задоволяване на лични потребности като образование, здравеопазване, култура, спорт, транспортни връзки и комуникация и др.

2) Под социална сфера на селските райони трябва да се разбира тази част от стопанския комплекс, свързана със селскостопанската дейност, която не само произвежда услуги, задоволяващи потребностите на населението, а също така формира и начина на живот и като цяло съдейства за изграждане перспективите на човешкото развитие и другите форми на социума.

3) Устойчивото развитие предполага достигане на хармония между индивида, природната среда и обществото като цяло. Приложимостта на устойчивото развитие в селските райони, се изразява в това, доколкото селското население съумява да организира по нов начин стопанската си дейност, да опазва в максимална степен природата и собствените си ресурси, оптимално да използва опазващите и наукоемките технологии, постигайки при това високи икономически резултати при наличието на ограничени естествени природни ресурси.

4) Изследваните фактори за устойчивост на социалната среда в селските райони могат се групират в три основни групи: икономически, социални, инфраструктурни, институционални.

5) Анализирането на постиженията и проблемите в страни, които имат опит при внедряване на механизми за повишаване устойчивостта на социалната сфера в селските райони дава основание на докторанта да формира извода, че подходящи „добри практики” и механизми, които биха могли да бъдат мултиплицирани в Република Казахстан са: ясни, единни и конкретни принципи за всички райони, които да се изпълняват от всички; предоставяне на регионите набор от програми, които в най-висока степен биха съдействали за развитието на селските територии от конкретния район; подкрепа на местни инициативи и широко участие на населението в процеса на разработване и прилагане на различни инструменти за реализиране на програмите: преки плащания на населението, кредити, гаранции по кредитите, данъчни облекчения, техническа помощ и т.н., с ясни указания за условията на използването им.

Във втора глава са изведени тенденции и са открити проблеми на устойчивото развитие в социалната сфера на селските райони в Република Казахстан.

В параграф 2.1. е направена оценка на регионални профили и е проследена динамиката на социално-икономическата диференциация на селските райони в Република Казахстан.

Едно от приоритетните направления в развитието на Република Казахстан през последните години е социално-икономическото развитие на селските райони, качеството и стандарта на живот на селските жители. За оценка на регионалния профил в социалната сфера на селските райони има значение диференциацията в начина на живот и бедността, като един от факторите за необходимост от услуги в социалната сфера.

В Република Казахстан е ясно изразено различието в равнището на живот и бедност в градските и селските райони. Във всички области на Република Казахстан делът на бедните от селските райони превишава този на бедните от градските.

Понастоящем делът на бедното население в града е 5,3%, а в селото 15,3%. През 2007 г. показателите са били 9,2% и съответно 24,8%.

Между големите райони на Република Казахстан съществуват значителни различия в нивото на обхващане и материално-техническа обезпеченост на детските заведения със специализирана материално-техническа база.

Например в Южния район е най-голям броят на приспособените предучилищни организации – 973, в Западния район – 274.

Съдейки по общообразователните училища можем да отбележим, че равнището на материално-техническата осигуреност в Западните и Южните райони, е по-ниско от Централния, Северния и Източния. Това е обусловено от по-високият темп на растеж на потребностите от училищно образование, което се подкрепя от нарастване броя на средните училища. За периода след 2007 г., нивото на материално-техническо обезпечаване постепенно се подобрява. Броят на училищата с интерактивни дъски се е увеличил 1,5 пъти. Съотношението между броя обучаващи се на един компютър в Южния и Западния район води до извода, че достъпа до информационни технологии за учениците от тези райони е по-малък, отколкото в други райони на Република Казахстан.

Обезпечеността на обектите от здравеопазващия сектор в селските местности на Казахстан е неравномерна. Ако в Северния район само 9,6% от населените пунктове нямат никакви здравни обекти, то в Централния район – 28%, в Източния – 21%, а в Западния и Южния съответно 33% и 32%. В Северният, Източният и Южният райони, преобладаващите здравни обекти са фелдшерските пунктове със съответни помещения, в Западният район - семейната лечебна амбулатория, а в Централният – фелдшерски пункт без помещения. Във всички селски райони натоварването на 1 медицински работник намалява с изключение на Западния район, където се наблюдава увеличаване. Отчитайки проблема с перманентния дефицит на медицински кадри в селските местности, увеличението на натоварването несъмнено се явява отблъскващ фактор.

Селските населени места със съществуващи обекти на културата не надхвърлят 50%, като такива обекти са представени основно в по-големите селища. Делът на населените места с достъп до Интернет чрез селските библиотеки са не повече от 13%, което говори, че процеса е в начален стадий. Най-неблагоприятно в това отношение е състоянието на Южния район, с обхванати 37,6% от населените пунктове.

Най-ниска степен на осигурени услуги от социалната сфера са тези от спортната дейност. Трябва да се отбележи, че обектите от спортната инфраструктура са най-слабо представени от останалите обекти на социалната инфраструктура. Например, селските населени места с изградени спортни зали не превишава 19,3%, а в Северния регион само 4,8% от селищата имат свои спортни зали, което е по-ниско от критичния минимум. Като цяло с отбелязаните по-рано от нас остаряване на съоръженията, липсата на спортен инвентар и отлива на квалифицирани кадри, може да се каже, че от всички услуги в социалната сфера на селото, качеството на спортните е най-ниско.

Трябва да отбележим, че след 2007 са подобрени показателите за жилищна площ на глава от населението и качеството на водата, като в същото време всички други показатели и параметри относно качеството на живот, които се проследяват за този период – централен водопровод, газоснабдяване, централно отопление, не отбелязват положителна динамика. Най-сериозен е проблемът с ниската степен на изградено водоснабдяване на селските населени места в Централния, Северния и Източен райони и по-изоставащите в областта на развитието на услугите села от Южния и Западен райони на Република Казахстан. Ако в Централния, Северния и Източния райони, централното водоподаване достига до 22,9-23,9% от населените места, то в Южния регион само до 9% от селищата, имат водопроводи, а в Западния тази услуга покрива 8,3%. В тези региони значителна част от населението използва доставена вода – 18,2% в Южния, 77,5% в Западния, с неговите трудни природо-климатични условия.

От всички комуникационни услуги, в най- висока степен са развити пощенските и стационарната телефония, като в същото

време навлизането на мобилните връзки са в рамките на 10 до 50%, а наличието на Интернет е изключително ниско и не превишава повече от 9%.

Три взаимосвързани елемента: икономически, социален и екологичен са компонентите, предполагащи устойчиво развитие на селското стопанство.

В параграф 2.2. се анализират потенциалите и проблемите на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан.

Мнението на докторанта е, че потенциалът на социалната сфера в селските райони е комплекс от ресурси, разположени на дадена територия – човешки, материални, природни, които участват в процеса на социално развитие, а също така включват и ресурси, използвани за растежа и повишаване степента на качество на човешкия живот на тази територия.

Основополагащи елементи на социалната сфера са образованието, здравеопазването, културата и спорта. Едно от важните условия на устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони е нейната модернизация и привеждането ѝ в съответствие със съвременните стандарти за тази сфера, достигането на които, позволяване предоставянето на висококачествени услуги и съдействия за развитието на човешкия потенциал в селските населени места, формиране на привлекателна за живот среда и условия за повишаване конкурентоспособността на човешкия капитал.

По този начин, оценяването на потенциала на социалната сфера в селото позволява да се направи следните изводи.

Потенциалът в *сферата на предучилищното образование* в селото нараства за сметка на нарастването на предучилищните учреждения

Актуален остава проблемът за подобряването на материално-техническата база на предучилищните учреждения. Над 50% предучилищните учреждения и детските градини са разположени в приспособени сгради, като при това не се предоставя съвременно качество на услугите. Във всяко отношение материално-техническата база на селските учреждения отстъпват на

тези от града, като най-вече на качеството на услугата оказва влияние липсата на стаи за музикални занятия и плувни басейни.

Сферата на средното образование в селските територии се характеризира със съкращаване броя на училищата и учениците, което е свързано с урбанизацията и отлива на населението от депресивните селски райони, което води до появата на малки неокомплектовани училища. Между градските и селски райони се наблюдават значителни разлики в материално-техническата база на училищните услуги.

За селските училища е характерен перманентният дефицит на кадри, поради непривлекателността на живота в тези райони. В резултат випускниците на селските училища, постъпващи във ВУЗ-ове са два пъти по-малко.

Проблемите на *професионалното техническо образование* са свързани със значителната амортизация на сградите, съоръженията, основните фондове – оборудване на учебните работилници. Ниското заплащане на преподавателите по учебна практика обуславя постоянния недостиг на кадри. Институционален проблем в сферата на професионалното образование представлява несъответствието на придобиваните навици и компетентност спрямо изискванията на работодателите, т.е. липсата на съгласуваност между образователните и професионалните стандарти. Липсата на такава съгласуваност е основната причина за не задоволителната оценка на работодателите на качеството на услугата професионално образование.

В сферата на здравеопазването проблемите са свързани с необходимостта от повишаване качеството на медицинските услуги и осигуряване на достъп до медицинско обслужване за селското население.

Независимо от положителната тенденция на увеличаване броя на лекарите и средния медицински персонал на 10 000 жители, разликата между града и селото не намалява, т.е. трябва да отбележим несъпоставимостта на качеството на услугите.

В сферата на *културата* традиционно се разглежда работата на музеите, библиотеките и клубните организации. След 2007 броят на действащите музеи в селските местности се е увеличил 1,2 пъти.

В значителна степен това е обусловено от реализацията на мероприятията по програмата „Културно наследство”, в частта за възвръщане на интереса към историята на своя народ. Проблем в сферата на музеите е недостатъчният обем на изпълнение на реставрационни, възстановителни и консервационни работи свързани с паметниците от историко-културното наследство.

Недостатъчното бюджетно финансиране и ненавременното обновяване на основните активи, оборудване са водещи причини за незадоволителната материално-техническа база в селата, а по-привлекателната жизнена среда в градовете и ниското заплащане на труда селските райони, обуславят ниското ниво на услугите в социалната сфера на селото. По този начин, съгласно предложената в параграф 1.2. методологична схема материално-техническите, инвестиционните и кадрови фактори обуславят ниската устойчивост при функционирането на социалната сфера в селските селища.

В параграф 2.3. са открити проблеми на устойчивото развитие в селските райони на Република Казахстан в контекста на тяхната диференциация според степента на социално-икономическото им развитие.

Селското стопанство е един от ключовите отрасли за Казахстан. Неговото значение, на първо място, се определя от факта, че снабдява населението на страната с основни хранителни продукти. Съвременното състояние на селското стопанство, свидетелства за съчетание от негативни и позитивни тенденции в отрасъла.

Въпреки това като цяло, ситуацията в селските райони на републиката, както и преди, се характеризира с нестабилност и ниска конкурентоспособност, положителните тенденции, като правило са следствие не от интензивни, а от екстензивни фактори на развитие. Доколкото материално-техническата база в селскостопанското производство е на ниско равнище не във всички села съществуват агросервизни структури, системи за изкупуване, преработка и съхранение на произведената продукция в условията на дребно производство. Като следствие, тези фактори задържат нарастването на обема, а също и водят до намаляване разходите за

производство в селото. Ниското ниво на агротехнологиите и амортизацията на селскостопанската техника, довежда до намаляване на плодородието на почвата. В общия случай, за отрасъла е характерен нисък дял на предприятията притежаващи съвременна техника и технологии за производство, което понижава конкурентоспособността на отрасъла и прави положението му на вътрешния пазар крайно уязвимо. В резултат, неговата продукция се характеризира с недостатъчно ниво на конкурентоспособност на продукцията за преработка и като резултат, висок дял на износ за някои от тях.

Предлагат се следните пътища за решаване на проблемите:

1) Стимулиране на субектите от отрасъла за обновяване на автопарка и оборудването с цел повишаване ефективността на производството. Например, вече активно се използва мето да за закупуване на оборудване чрез лизинг със съдействието на „КазАгроФинанс” АД и „АгроКонсалтинг-К”АД, а също и отпускане на кредити и микрокредити за селското население при облекчени условия.

2) Значителен дял от субектите в селското стопанство е с ограничени материални и производствени възможности. Тяхното коопериране, т.е. обединение ще им дадат повече шансове за по-ефективно развитие. Препоръчва се стимулиране на кооперирането. Селските райони в Република Казахстан са характерни с голямо разнообразие на природни ресурси и потенциал в социално-икономическата и културна дейност.

За очертаване на главните регионални особености в развитието на селските райони на Република Казахстан, докторантът извършва комплексен анализ на селските райони, като извежда силните и слабите страни от развитието им и в същото време са разгледани основните възможности и заплахи от страна на външни фактори, които подпомагат или напротив, възпрепятстват устойчивото развитие на селските райони.

По метода на Дронова М.В., докторантът извършва рейтингова оценка на областите в Казахстан и разграничава типовете селски райони според степента на развитие. Статистическите данни са от седем групи показатели (финансово-

икономически показатели за селското стопанство, развитие на селското стопанство, промишлеността и сферата на услугите, социално развитие и жизнено равнище на селското население, институционални, екологична обстановка, природо-климатични условия), характеризиращи съвременното състояние и степен на развитие на живота в селото.

Въз основа на получената рейтингова оценка на потенциала за територията, докторанта определя три групи селски райони в областите.

Към първия тип се отнасят райони, рейтинговата оценка на които, се намира в интервала от 3,083 до 4,185, това са райони с най-добро ниво на развитие; към втория тип – от 4,186 до 4,551 – райони със средно ниво на развитие; към третия – от 4,552 до 4,942 – райони с най-ниско ниво на развитие (табл.2.3.).

Таблица 2.3. Определяне типа на селските райони в Казахстан, в зависимост от степента на социално-икономическо развитие

Степен на социално-икономическо развитие	Интервал на рейтингова оценка	Области със селски стопанства
Висока	3,083-4,185	Атирауска, Алматинска
Средна	4,186-4,551	Акмолинска, Жамбилска, Западно-Казахстанска, Костанайска, Мангистауска, Павлодарска
Ниска	4,552-4,942	Актюбинска, Кизилординска, Източно-Казахстанска, Северо-Казахстанска, Южно-Казахстанска

Източник: съставено от автора

Първият тип селски райони са с най-висока степен на социално-икономическо развитие. За него са характерни достатъчно високо равнище и качество на живот на населението, развито производство и преработка на агропродукция и местна промишленост, уреден пласмент на продукцията, развита пазарна

инфраструктура. Това са райони формирани в близост до големите градове.

За устойчивото развитие на териториите е необходимо повишаване на обема, както на промишленото, така и на селскостопанското производство, стимулиране развитието на дребното предприемачество, увеличаване оборота при продажбите на дребно, разширяване сферата на услугите.

Вторият тип – група от райони със средно ниво на развитие: при тях селското стопанство е развито, но пазарът за пласмент на аграрната продукция не е формиран в достатъчна степен. Добре са развити социалната и инженерна съставни в селските територии.

Районите се отличават с благоприятни природо-климатични условия, плодородни почви. В районите от този тип се произвежда най-голямо количество селскостопанска продукция на глава от населението.

За повишаване степента на устойчивост на територията от този тип е необходимо, да се организират многоотраслови стопанства и обединения за производство на пълномаслено мляко, картофи зеленчуци; да се развият кооперациите, да се реструктурира селскостопанското производство, да се внедряват нови технологии в производството, пласмента и преработката на продукцията.

Третият тип райони са с ниска степен на развитие. Климатичните условия са неблагоприятни, производството в селските райони е слабо развито и традиционно на загуба. Жизненото равнище е значително по-ниско от районите от първите два типа. За повишаване устойчивостта в третия тип селски територии, перспективата е диверсификация на производството, основно чрез привличане на всички ресурси на селската местност.

По този начин, чрез разработване на стратегии и програми за развитието на селските територии от региона, трябва да се отчитат особеностите на всеки вид територия, за да се разкрият приоритетните направления, гарантиращи развитието на селската икономика, в това число, неселскостопанските видове дейност, разширяване достъпа до източници формиращи доходите в

местните бюджети, ръста на заетост и доходите на местното население, повишаване жизненото равнище на жителите от селото.

ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ КЪМ ВТОРА ГЛАВА:

1) В традиционно аграрния Казахстан е налице значителен потенциал – големи площи плодородни земи, традиции в животновъдството, земеделието, останали от съветско време селскостопански предприятия (птицеферми, елеватори, мелници). Намирайки се на кръстопът между пазари, като Русия, Киргизстан, Узбекистан, Туркмения и Китай, републиката притежава значителни предимства пред конкурентите си.

2) Недостатъчното бюджетно финансиране и ненавременното обновяване на основните активи са основните причини за слабата материално-техническа база в селото, а по-привлекателните условия на живот в града и ниското заплащане на труда в селските райони, обуславят перманентния отлив на квалифицирани кадри към градовете. В съчетание тези фактори предопределят ниското равнище на услугите в социалната сфера на селото. По този начин, съгласно представената в параграф 1.2. методологична схема, материално-техническите, инвестиционните и кадрови фактори обуславят ниската устойчивост на функциониране на социалната сфера в селото.

3) Анализът на жизненото равнище и бедността на населението по области в Република Казахстан, позволява да се направи извод за това, че делът на населението от селото с доходи по-ниски от жизнения минимум, се намира в диапазона от 10% до 40% (докато в града – от 20% до 5%), т.е. възможностите на населението за достъп до платени социални услуги е значително ограничен, което повишава значението на безплатните услуги в обществения сектор за развитието на човешкия потенциал в селата. В големите региони на Република Казахстан е съществена диференциацията в нивото на бедност: Западният и Южен райони се характеризират с по-високо ниво на бедност на населението. В същото време, за тези райони е характерна висока раждаемост, произтичаща от доминирането на модела на традиционното семейство.

4) Във връзка с анализа на икономическия потенциал в селските райони, могат да се направят следните изводи:

- Съвременното състояние на селското стопанство, свидетелства за комплекс от негативни и позитивни тенденции в отрасъла. Но като цяло ситуацията в аграрния сектор на републиката, както и преди, се характеризира с нестабилност и ниска конкурентноспособност, а положителни тенденции се наблюдават, като правило, в резултат на екстензивни, а не на интензивни фактори на развитие.

- Доколкото състоянието на материално-техническата база на селскостопанското производство остава незадоволителна, не във всички села съществуват съвременни агросервизни структури, система на изкупуване и транспортиране, преработка и съхранение на произведената продукция в рамките на дребното производство. Вследствие на това, същите фактори затормозяват увеличението на обема и водят до снижаване разходите за производство в селото.

- Общо, за отрасъла е характерен нисък дял на предприятията, разполагащи със съвременна техника и технологии за производство, което понижава конкурентноспособността в целия отрасъл и прави уязвимо положението му на вътрешния пазар. В резултат, продукцията на отрасъла се отличава с недостатъчно ниво на конкурентноспособност на продукцията за преработка и съответно висок процент на износ за част от нея.

4) Въз основа на изведената рейтингова оценка за потенциала на районите, докторантът разграничава три групи селски райони в областите. Към първия тип се отнасят райони с рейтингова оценка, намираща се в интервала от 3,083 до 4,185, това са райони с най-добри показатели на развитие; към втория тип – от 4,186 до 4,551 – райони със средно ниво на развитие; към третия - от 4,552 до 4,942 – райони с най-лоши показатели.

В трета глава са изследвани възможности за усъвършенстване на механизма за постигане на устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан.

В параграф 3.1 са представени стратегически и програмни документи за развитие на селските райони в Република Казахстан.

На тази основа са идентифицирани нови за Република Казахстан подходи и инструменти за развитието на икономическия потенциал на селските райони.

Интеграцията на Република Казахстан в Митническия съюз и Световната търговска организация (СТО), обуславя необходимостта от държавна подкрепа на селските райони, доколкото в настоящия момент продукцията му е неконкурентноспособна. Това е свързано с ниската ефективност на производството, слабо внедряване на селекциите и генното инженерство в селското стопанство, недостатъчния финансов ресурс и слабата материално-техническа база в повечето ферми и лични стопанства.

За подкрепа на развитието на селското стопанство в Казахстан, вече са реализирани няколко стратегически програми. Към тях се отнасят: Агропродоволствена програма на Република Казахстан (2003-2005 г.) и последващото устойчиво развитие на агропромишлените комплекси РК (2006-2010 г.). По-нататъшното развитие на АПК ще се стимулира от Програма за развитие на агропромишления комплекс на Република Казахстан за 2013-2020 г. (Агробизнес 2020) и Програмата за форсирано индустриално-иновационно развитие до 2020 г., в рамките на което, селското стопанство е обявено за приоритетен сектор от икономиката на Казахстан. За реализацията на редица задачи, в рамките на програмата, трябва: да се намали зависимостта от вноса на хранителни продукти, да се развие логистичната структура на АПК, да се увеличи дела на предприятията, произвеждащи иновационна продукция, да се развие селскостопанското машиностроене.

Програмите за икономическо развитие са разработени за определени региони и ще се реализират от регионалните власти, с подкрепата на правителството и съдържат два основни критерия: избор на програми и съдържанието на програмите. При разработката им има значение начина на прилагане на критериите – последователно или едновременно.

Целевите програми за развитие на селските територии, реализирани на регионално ниво, се характеризират със следните особености:

- програмните мероприятия се осъществяват в границите на географски ограничен регион, административно-териториална единица. Това означава, че ефективността на реализация на програмните мероприятия зависят от регионалната администрация, отношението ѝ към селските местности, а обема на финансиране – от бюджетната осигуреност на региона;

- подборът на регионалните проблеми за програмиране се извършва от териториалните органи на управление, но по правило, в рамките на републиканските програми;

- управлението на проектирането и реализацията на програмите се извършва от структурите на изпълнителната власт в региона. Квалификацията и заинтересоваността на администрацията определят в значителна степен дълбочината на разработката и изпълнението на програмните мероприятия.

Предложените нови за Република Казахстан подходи при организиране процеса на разработка на програми са систематизирани в таблица 3.1.

Таблица 3.1. Подходи при организиране процеса на разработка на програми

Последователен подход Подбор на териториите, разработване на програмата	Синхронен подход Конкурсен избор на програми
1. Подбор на териториите въз основа на критерии, определящи необходимостта и/или възможността за това каква програма да се приложи	1. Обявяване разработването на програми
2. Разработване на програми от ведомства	2. Програмите се разработват и представят на конкурсна основа
3. Оценка на програмите, преговори, съгласуване на необходимите изменения и приемане на програмите	3. Извършва се избор на програми. Възможен е етап на преговори преди приемането им

Източник: съставено от автора по данни на Тейлър С. "Прилагане на програмния подход в икономическото развитие: избор на програми и проекти", с.222

Могат да се очертаят два основни подхода за държавна подкрепа на развитието в селото, при тези условия:

първи - в рамките на общ законодателен акт се установява разширен състав от насоки за гарантиране на развитието в селата;

вторият подход предполага формулиране на програми с отделно финансиране, като допълнение към съществуващите.

Двата подхода се използват в различни страни: в рамките на общ законодателен акт се осъществява държавна подкрепа селското развитие в страни от Евросъюза, Канада, Япония, Турция и др. Вторият подход е широко използван в САЩ, отделни елементи се наблюдават в държавната политика на селското развитие в Нова Зеландия, Мексико, но въпреки това, общият брой програми не е така значителен като в САЩ.

Икономическите насоки за развитие на селските райони предлагат:

- държавно-частно партньорство под формата на съвместни предприятия: сервизно-подготвителни центрове с потребителски кооперации;

- привличане на инструментите на дългосрочния лизинг с облекчени лихви; 50%-но субсидиране за реализиране на иновационни бизнес планове; субсидии за привличане и подготовка на специалисти в приоритетните области на растениевъдството и животновъдството;

- съдействие за развитието на логистиката в селското стопанство, агропромишлените технологии, модернизация или изграждане на нови агропромишлени производства за подкрепа под формата на: използване на дългосрочно лизингово финансиране, възстановяване на част от разходите за внедрени технологии;

- частично възстановяване на разходите за услуги от проектантски и лизингови организации за въвеждане на нови или модернизация на стари производства. Редица мерки за подкрепа се предлагат под формата на овладяване на нови форми за управление.

Всички предлагани мерки предполагат засилване на икономическия потенциал в аграрния сектор, повишаване конкурентоспособността на продукцията, гарантиране на заетостта и доходите на населението. Икономическият потенциал ще се

превърне в най-важният фактор за стабилизиране числеността на селското население.

В параграф 3.2. е предложен усъвършенстван механизъм за реализация на основните насоки на диверсификацията за устойчиво развитие на социалната сфера в селскостопанските райони.

Механизъм за диверсификация на производството в селските местности, *означава*, определена система, която очертава реда, съдържанието и взаимовръзките на процесите, процедурите, елементите и методите, организационното осигуряване и информационните потоци насочени към повишаване устойчивостта на развитие в селските териториални образувания.

За повишаване нивото на устойчивост на селските райони, предлагаме механизъм за реализация на основните насоки за диверсификация на селската икономика в Република Казахстан, който включва осем блока:

Първи блок: посочване на целите, определяне на задачите при диверсифициране на икономиката в селата.

Втори блок: събиране на необходимите данни, проучване на статистическата информация от териториалните образувания, провеждане на социологически анкети сред местните жители.

Трети блок: обработка и анализ на получената информация, оценка на социално-икономическия, природо-ресурсния, трудовия и инвестиционния потенциал на територията, а също и очертаване на основните проблеми, които забавят диверсификацията на икономическата структура в селото.

Четвърти блок: местните жители изготвят бизнес план, с участието на училища (школи) за начинаещи предприемачи, информационно-консултативен центрове, бизнес-инкубатори в рамките на регионалните стратегии. Всеки бизнес план се разглежда в акимата (орган на регионалната изпълнителна власт в Казахстан).

Пети блок: необходимото време за тяхното разглеждане от администрацията е един месец. Основната задача е проследяване на направлението и видовете дейност на разработените бизнес планове, с цел недопускане на противоречия с националните

стратегии, отчитайки икономическите, природо-ресурсните и историко-културните възможности на територията.

Шести блок: реализация на разработения план с представяне на отчет от предприемача в акимата на всяко тримесечие.

Седми блок: междуведомствените органи на управление на селската територия, проследяват, контролират, координират реализиране то на плановете и правят оценка на влиянието му върху устойчивото развитие на териториалните образувания.

Осми блок: корекции в реализирането на плановете в зависимост от резултатите, след мониторинг.

Механизмът за реализация на основните насоки за диверсификация с цел устойчивото развитие на социалната сфера на селските територии на Казахстан, е *апробиран* по примера на Жанааркински район в Карагандинска област.

С цел да организира дейността на селското население за подобряване на живота си, дисертанта анкетира негови представители, с оглед готовността им да се ангажират като предприемачи в разработването на механизъм за реализация на основните насоки за диверсификация и постигане на устойчиво развитие в социалната среда на селските райони от Казахстан.

Организирането на собствен бизнес най-често е следствие от желанието на човека за подобряване на живота му и повишаване доходите.

Към момента в Жанааркински район предприемачеството, като възможност за подобряване на жизнения стандарт, виждат 9,4% от населението. Също така, косвено, към хората с предприемачески потенциал, могат да бъдат присъединени и тези, които със същата цел имат готовност да разширят личните си стопанства – 10%.

От населението на Жанааркински район предприемачи или иначе казано – продуктивно заети, биха могли да бъдат само 19,4% от жителите.

В момента в Жанааркински район със собствен бизнес се занимават или са правили такива опити само 16,4% от населението. Жителите на района, които не са се занимавали и/или не са

предприемали никакви действия за организиране на собствен бизнес, в повечето случаи не притежават средства за такива цели (38,6%). От общият брой на това население (21,4%), не изявяват желание за собствен бизнес, защото настоящата ситуация ги задоволява. А 19,3% от същото население не желаят да разкриват собствен бизнес, поради липсата на знания, опит и навици за организирането на такъв.

Част от населението, което няма готовност за свой бизнес по едни или други причини – повече от 21,9% - биха предприели подобна крачка с помощта на държавата. Други 18,5% биха могли да разгледат подобна възможност, при наличие на държавна подкрепа.

В анкетата беше зададен въпрос за целесъобразността от развитието на туризма в Жанааркински район. Близо 60% от запитаните отбелязват, че развитието на тази сфера е необходимо. Според местното население трябва да се развива семейният, детският, поклонническият, етнографският и археологическият видове туризъм, поради наличието на предпоставки в района за това.

За устойчивото развитие на селските територии е целесъобразно да се развиват диверсифицирани видове дейност в комбинация – не отделени един от друг, а взаимосвързано. Именно поради това на територията на Жанааркински район, като една от основните сфери на диверсификация е целесъобразно да се развива туризъм, но в комбинация с други селскостопански и неселскостопански видове дейност, в рамките на механизма за реализиране на основните насоки за диверсификация с цел устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони на Казахстан.

За развитието на етнографски туризъм също са налице всички предпоставки: районът е център на местна култура. Експозицията на етнографския музей запознава с традициите и обичаите на номадите и същевременно, с историята на занаятите и поминъка, като разкриват особеностите от живота и бита на казахския аул.

На територията на селището би могло да се разположи мини пазар, търговски обекти, където да се предлага местна продукция. За тази цел предлагаме да се построи благоустроено търговско хале с площ 450м², в което търговска площ с размер от 200м² да се отдава под наем на местните жители.

Проект *„Поклоннически и религиозен туризъм”* е целесъобразно да се развива на територията на селски окръг Караагаш. Тук се намират исторически паметници от каменната, бронзовата и желязната епоха. Добре обмислени конни и пешеходни маршрути сред забележителностите на Караагашски селски окръг ще запълнят свободното време и ще допълнят бюджета на района.

Проект *„Пчеларство”*. На територията на Когашкиски държавен ботанически природен резерват са създадени благоприятни условия за развитие на пчеларство. Наред с това би могло да се развива здравен туризъм, който да се изразява в апитерация – лечение чрез ужилване от пчели, например.

Проект *„Оранжевременно производство”*. В село Актубек има възможност да се организира градински обект, където ще се отглеждат овощни видове и цветя. Успоредно с овощарството и цветарството ще се развива и агротуризм с направление растениевъдство, а туристите ще могат да участват в озеленяването на територията, да преминат курс по ландшафтен дизайн, да бъдат консултирани от опитен агроном или просто да се разходят в градината.

Проект *„Долина Караагаш”*. Край бреговете на реките Атасу, Миржик в подножието на планините Актау, в селски окръг Караагаш до бреговете на река Терисбутак се намира археологически район с площ от около 1500 квадратни метра. Целесъобразно е тук да се развият археологически, исторически и екологичен туризъм.

Перспектива за развитие имат грънчарството и бъчварството. Туристите ще имат възможност да се запознаят със занаят и/или да се снабдят с готови изделия от глина или дърво.

Усвояване на диверсифициран вид дейност предлагаме за местното население да се открие постоянно действащо училище за

начинаещи предприемачи под формата на агроколеж, където ще се предлагат консултантски услуги, помощ при съставянето на бизнес планове.

По този начин, разработените комплексни проекти за развитие на туризма и за диверсифициране на определени видове дейности от селскостопански и неселскостопански характер ще съдействат за повишаване на доходите и подобряване на качеството на живот на населението, повишаване престижа на селските райони, като места за живот, за осигуряване заетостта на населението, запазване на благоприятна екологична обстановка, историко-културното наследство, бита и традициите на местните жители, развитието на социално-битовата инфраструктура и съответно, увеличаване на данъчните приходи в местните бюджети, което от своя страна ще съдейства за устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони на Казахстан.

В параграф 3.3. са изведени стратегически направления при модернизиранието на управлението на процесите на устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони.

Стратегическите ориентири в развитието на социалната сфера на селото в Казахстан изискват задълбочена научна разработка по отношение механизмите на формулиране на адекватни отговори на предизвикателствата в съвременното обществено развитие. Сред многото задачи, които са поставени днес пред страната, една от най-значимите е модернизиранието на икономиката – най-важната сфера от човешката обществена дейност, осигуряването на конкурентноспособна икономика, позволяваща създаването на възможности за растеж в качеството на живот на населението.

Модеризираната система на държавно управление ще позволи ефективно взаимодействие с населението, на базата на социалното партньорство.

При социалното партньорство държавата има двойка роля.

Първо, ролята на държавата, като орган на властта е свързана с това, че селското стопанство, както и селското население, по силата на спецификата си, зависи от държавното

подпомагане при изграждането на условия за развитието на пазарни и партньорски отношения в агропромишления комплекс. Второ, ролята на държавата като субект в трудово-правните отношения е задължителна, когато се сключва съглашение за пълно или частично финансиране от бюджета на всички нива.

В закона за социално партньорство, партньорството е определено като система отношения, насочени към осигуряване съгласуването на интересите от представители на органите на изпълнителната власт, представители на работодателите и от трета страна на работниците.

В днешно време състоянието на социалната сфера, при ограничените финансови ресурси, предопределя необходимост от ясно поетапно разграничаване на задачите с цел, открояване и подсилване обосноваването на мероприятията по оказване съдействие на жителите от селото, извеждане на средносрочните и екстремни мерки. В дългосрочна перспектива, това е устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони; в средносрочен план – повишаване равнището и качеството на живот на населението; в настоящия момент – осигуряване на условия за социална сигурност и предотвратяване на социални конфликти.

В тази връзка като важни стратегически направления при модернизиране управлението на процесите на устойчиво развитие на социалната сфера в селските райони в Република Казахстан могат да се открият:

- усъвършенстване на правната база, чиито регулативни функции се допълват от регионални местни нормативни документи по отношение работата и развитието на пазарните отношения в социалната сфера;

- осигуряване функционирането на социалната сфера, отстраняването на монополизма при предоставянето на социални услуги, развитието на конкуренцията и привличането на лицензионна основа недържавния сектор към предоставяне на безплатни социални услуги, а също и функционирането на системата за социална защита, подпомагането на уязвимите слоеве от населението;

- необходимо е координиране на дейността на субектите от социалната сфера, а също и въздействие на икономическите субекти (потребителски кооперации, кооперации, фермерски стопанства) върху социалната сфера чрез модели за социално партньорство. При това държавата влияе непосредствено върху социалната сфера посредством органите на властта, социалните институции, а също и косвено с помощта на икономически лостове.

ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ КЪМ ТРЕТА ГЛАВА:

1) Могат да бъдат очертани два основни подхода при реализиране мерките за държавна помощ на селското развитие: първият – в рамките на общ законодателен акт се регламентират отделните направления за съдействие в развитието на селото; вторият предполага формулиране на програми с отделно финансиране, допълнителни към съществуващите.

2) Механизмът за реализация на основните насоки в диверсификацията на селскостопанската икономика съдейства за устойчивото развитие на селските райони. Той ще позволи обоснованост на вземаните решения, осигурява гъвкавост и оперативност на управлението, комплексно и системно отчитане на факторите, които влияят върху устойчивото развитие на селските територии.

3) Механизмът е апробиран в Жанааркински район в Карагандинска област (след проведено изследване). Главни причини за задържащи развитието на диверсификацията в района са: липса на стартов капитал; недостиг на знания за управление на бизнес; трудности при вземането на кредити. За устойчивото развитие на района е целесъобразно да се прилага диверсификация на дейностите в комбинация, а не отделно една от друга

4) Разработените комплексни програми за развитието на туризма и диверсифициране на видовете дейност в селскостопанската и неселскостопанската сфери, ще съдействат за повишаване на доходите, подобряването стандарта на живот на населението, засилване престижа на живот в селските райони, осигуряване заетостта на населението, запазване на чиста околна среда, историко-културното наследство, бита и традициите на

местното население, развитието на социално-битовата инфраструктура и съответно увеличение на данъчните приходи в местните бюджети, което от своя страна ще съдейства за устойчивото развитие на социалната сфера в селските райони.

5) Съвременната икономика на селските райони в съществуващите сложни условия, може да постигне конкурентно предимство и ефективност, чрез запазване и привличане в управленските структури талантиливи служители, чиито знания и компетентности се разширяват постоянно, като с това повишават интелектуалното ниво на системата за управление.

6) Институционалните фактори, осигуряващи механизма на взаимодействие между отделните институции и определящи ефективността на дейността им, могат да бъдат променени бързо под влияние на основният участник – държавата. Конкретно това се отнася за законодателното осигуряване, на което се базира използваният при управлението в селските райони програмно-целеви подход и които са основа на разработените от докторанта приоритетни задачи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Извършеното дисертационно изследване позволява да се направят изводи и предложения, които свидетелстват за научни нововъведения, както и за неговото теоретично и практическо значение. Получените резултати могат да се обобщят както следва:

Развити са теоретичните основи на устойчивото развитие в селските райони с уточняване на категорията „социална сфера”, която представлява съвкупност от отрасли, произвеждащи продукт в материална или нематериална форма, който, като краен резултат задоволява определени потребности на личността: образование, здравеопазване, култура и спорт, пътнически транспорт и комуникации.

Авторът уточнява, че под социална сфера на селските райони трябва да се разбира тази част от стопанския комплекс, със селскостопанската дейност, която не само произвежда услуги непосредствено задоволяващи потребности на населението, а също и формира развитието на управлението на начина на живот, като в

крайна сметка съдейства за изграждане бъдещата жизнена дейност на субектите и другите форми на социума. Такива форми, като конкурентоспособност на селския жител, неговата интеграция в социалното пространство на страната и други.

Недостатъчното бюджетно финансиране и ненавременното обновяване на основните активи са сред ключовите проблеми, обуславящи слабата материално-техническа база на селските райони в Република Казахстан. По-привлекателните условия на живот в града и по-ниските заплати в селото водят до перманентен отлив на квалифицирани кадри към града. В цялост, тези фактори предопределят недостатъчна устойчивост на функциониране на социалната сфера в селските територии.

Исходните позиции в изследването на същността, съдържанието и задачите при управление развитието на селските райони, са: повишаване на ефективността на възпроизводствените процеси и стремеж за осигуряване на конкурентоспособност на селото; формиране на адаптивни и устойчиви системи на управление в селските райони; повишаване степента на компетентност, креативност и развитие способностите на кадрите (ръководители и специалисти) от системата на регионалното социално управление на селото; активизиране на консолидираното участие на регионалната социална общност в икономическото развитие на региона.

Очертани са направленията за усъвършенстване държавната помощ за развитие на селските райони в Република Казахстан на базата на обединяване на концептуални подходи за подкрепа на селското развитие в страните по света. Предложен е комплекс от мерки, насочени към развитието на селските територии в страната, включително за осигуряване на селското население с обществени блага и развитието на гражданското общество.

За повишаване нивото на устойчивост на селските райони, е предложен усъвършенстван механизъм за реализация на основните насоки за диверсификация на селската икономика в Република Казахстан, който включва осем блока.

Сред основните елементи на предложения механизъм могат да се открият: ясните, еднообразни и конкретни принципи за всички

райони, които задължително да се спазват; предоставяне на районите възможността да избират от множество направления (програми) тези, които ще съдействат в най-висока степен на развитието на селските територии в конкретния район; подкрепа на местните инициативи и широко участие на населението в процеса на изготвяне, реализация, оценка и мониторинг на програмите за селско развитие; използване на различни финансови инструменти за реализация на програмите: преки плащания, програми за субсидиране, кредитиране, гаранции по кредити, данъчни облекчения, техническа помощ и т.н. с ясни условия за прилагането им.

За всеки тип селски територии са обосновани различни комбинации селскостопански и неселскостопански направления за диверсификация на селската икономика, като са отчетени социално-икономическите, историко-културните, рекреационните, природо-климатичните и ресурсните възможности въз основа на развитието на селскостопанските предприятия. Реализацията е показана по примера на Жанааркински район от Карарагандинска област, съставена от блокове и предполага социално партньорство на властта и местните жители, с цел стимулиране на деловата активност на местното население.

Стига се до извода, че развитието трябва да се осъществява по пътя на изграждането на интегрирани селскостопански организации. В концептуалната база за напредък на селските територии могат да се открият следните стратегически направления за модернизация, насочени към развитие на селските територии в страната, включително за осигуряване на селското население с обществени блага и развитието на гражданското общество:

- Универсалност на селското стопанство, проявяваща се в комплексно и ефективно използване на ресурсите в селскостопанската икономика, които са пряко свързани с диверсификацията.

- Увеличаване броя на предприятията от преработващата и хранително-вкусовата промишленост в селските области, а именно: градинарското производство, рибни стопанства, пчеларството, малки мелници, кланици, колбасарски цехове, мандри, дърводобива

и дървообработването, занаятчийството и изработването на сувенири и др., както и ресторантьорството, фирмената търговия, хотелиерството, туризъм.

– Провеждане на активна политика за засилване заетостта в селата, като основен фактор за устойчиво развитие на селските територии Диверсификацията в селските райони ще съдейства за създаване на работни места и повишаване на заетостта.

– Увеличаване на отчисленията от данъците на диверсифицираните производства в селските местности и насочване на допълнителните приходи към подобряване развитието на социалната инфраструктура.

При избор на сфери за диверсификация, от значение е отчитането на рекреационните възможности на природо-икономическите зони, отдалечеността от пазарите, достъп до ресурси, възможностите на стоковите пазари и тези на услугите и т.н.

За успешна реализация в определените сфери е необходимо изграждането на рационално организирана система за управление на диверсификационната дейност, което означава оптимална структура, позволяваща своевременен избор и реализация на най-ефективните варианти на диверсифицираните видове дейност, при отчитане на макро- и микроикономическите условия.

Апробация на работата. Основните научно-методични тези и резултати от изследването са публикувани в международни списания – три статии и три статии в Казахстан.

Научни приноси:

1) На базата на проведена теоретична дискусия е конкретизирана терминологията и са разкрити същностни характеристики на социалната сфера, от гледна точка на специфичните ѝ проявления в селските райони и възможностите им за устойчиво развитие.

2) Систематизирани са фактори за устойчивост на социалната сфера в селските райони на Република Казахстан, като действието на дадените фактори, трябва да се регулира в

съвкупност, отчитайки взаимовръзката им за постигане на максимално добри резултати в развитието на социалната сфера.

Научно-приложни приноси:

3) Разработени са методични насоки за типизиране на селските райони на Република Казахстан, основани на комплексна оценка на социално-икономическото развитие, включващи седем обединени групи показатели, характеризиращи в пълен обем наличния потенциал на селските райони.

4) Предложен е усъвършенстван механизъм за диверсификация на селската икономика в различни направления, по примера на Жанааркински район на Карагандинска област, който предполага социално партньорство на властта и местните жители, с цел стимулиране на деловата активност на селското население.

5) Очертани са стратегическите насоки за модернизация процесите на управление на устойчивото развитие в социалната сфера на селските райони на Република Казахстан.

V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Bokenchina Laura. Social characteristic of a current state of the village. Social and natural sciences journal (Чехия) www.journals.cz 18200 Praha, Czech Republic 2015 Volume 9 Issue 2 с. 6-9.
2. Бокенчина Л.К. Современное состояние социальной сферы в Казахстане в разрезе регионов. ORT publishing (Германия) www.ortpublishing.de 70435 Stuttgart, Germany 2016 №1 с. 94-98.
3. Bokenchina Laura. Механизмы развития социальной сферы села. Устойчиво развитие (Болгария) <http://www.sd-journal.org/bg/content/mehanizmy-razvitiya-socialnoy-sfery-sela>
Издатель и учредитель журнала – Международная ассоциация устойчивого развития (МАУР) 2015 №6 (27) с. 38-42.
4. Бокенчина Л.К. Социально-эколого-экономическое развитие аграрного сектора Казахстана. Проблемы Агрорынка (Казахстан) 050057, г. Алматы, www.agroeconom.kz, 2016 №1 с. 150-156
5. Бокенчина Л.К. Перспективы развития социальной сферы села. Вестник университета Туран (Казахстан) <http://www.vestnik-turan.kz> 2016 №3(71) с. 83-87.
6. Бокенчина Л.К. Теоретические аспекты социального развития сельских регионов. Вестник национальной академии наук Республики Казахстан (Казахстан) <http://www.bulletin-science.kz/index.php/ru/> 2017 №3 с. 197-202.

ДЕКЛАРАЦИЯТА ЗА ОРИГИНАЛНОСТ